

A. de Bruin, C. de Bruin, *125 jaar Woerden 1871-1996. Een gemeenschap in beweging* (Utrecht: Matrijs, 1996, 272 blz., f49,95, ISBN 90 5345 097 1).

In 1784 werd naar een idee van de doopsgezinde Jan Nieuwenhuizen de Maatschappij tot nut van 't algemeen opgericht. De oprichters vonden dat hún Maatschappij een andere moest worden dan de reeds bestaande. Geen Maatschappij met een beperkte doelstelling - zoals de bevordering van de letterkunde, de wis- en natuurkundige wetenschappen, de technologie, de nijverheid of de handel - maar één die een zo breed mogelijk terrein bestreek en bovenal de verheffing van 'het gewone volk' ten doel had. Men dacht daarbij vooral aan volksonderwijs, materiële steun aan sociaal zwakke groepen, volksgezondheid, popularisering van de wetenschap, verbetering van levensbeschouwelijke verhoudingen en aandacht voor waarden en normen.

Binnen deze doelstellingen paste ook de oprichting van zogenoemde hulp- en spaarbanken. Hulpbanken dienden om aan armen leningen zonder onderpand te verstrekken. Bij spaarbanken konden minder draagkrachtigen met hun wekelijkse inleg geld sparen om in moeilijke tijden van werkloosheid of ziekte in de eerste levensbehoeften te voorzien.

Op 31 maart 1871 werd door het departement Woerden van de Maatschappij tot nut van 't algemeen besloten tot de oprichting van een Nutsspaarbank. De winsten die de bank verkreeg door beleggingen en leningen aan derden, werden zoveel mogelijk ten gunste van de samenleving besteed, zoals aan het onderwijs, het bibliotheekwezen en de gezondheidszorg. De spaarbank heeft zich inmiddels ontwikkeld tot *een full service* bankbedrijf. Bovendien worden via het VSB-fonds Woerden, volgens de oorspronkelijke doelstelling, donaties verstrekt aan verenigingen en stichtingen die een breed maatschappelijk belang dienen.

Ter gelegenheid van het 125-jarige jubileum van de VSB-bank Woerden NV verscheen in oktober 1996, in de traditionele spaarweek, deze publicatie over de geschiedenis van de Woerdense samenleving. In plaats van een uitvoerige beschrijving van de geschiedenis van de bank en 't Nut werd gekozen voor een cultuurhistorische beschrijving van de gemeenschap Woerden, waarin de bank en de Maatschappij zich hebben ontwikkeld, tussen 1871 en 1996. De kracht van deze jubileumuitgave schuilt erin dat de auteurs niet alleen de lokale geschiedenis van Woerden beschrijven, maar deze ook plaatsen in een nationale, zelfs internationale context.

Aan de hand van de ontwikkelingen in de infrastructuur, de economie, het sociale en politieke leven en de levensbeschouwelijke veelkleurigheid van Woerden, schetsen de auteurs de geschiedenis van een stad die langzamerhand uit haar isolement raakte. Woerden kreeg een betere aansluiting op de landelijke infrastructuur en de nijverheid, met name de kleiverwerkende industrie en de zuivelverwerking, werd steeds grootschaliger aangepakt. Het levensbeschouwelijke, maatschappelijke en politieke leven onderscheidde zich lang door bijzonder scherpe tegenstellingen: de katholieke herleving aan het eind van de negentiende eeuw zorgde voor heftige religieuze debatten en de democratisering op gemeenteniveau bracht allerlei politieke activiteit. Het boek wordt afgesloten met een apart hoofdstuk '125 Jaar zorgen voor welzijn', waarin aandacht wordt besteed aan sociale instellingen, het onderwijs en andere culturele instellingen, de recreatie voor jong en oud en de invloed die de Maatschappij tot nut van 't algemeen daarbij had op de Woerdense samenleving.

A. Galema, *Frisians to America 1880-1914. With the baggage of the fatherland* (Dissertatie Leiden 1996; Groningen: REGIO PROjekt, 1996, 357 biz., f39,95, ISBN 90 5028 076 5).

Deze dissertatie, vervaardigd in Groningen en verdedigd in Leiden, beoogt een bijdrage te leveren aan een lange-termijn visie op het verschijnsel migratie door zich te richten op één regio rond de laatste eeuwwisseling. Alleen op een homogeen regionaal niveau zouden echte samenhang en dus verklaringen voor emigratiegedrag te vinden zijn, die in een groter gebied ontbreken. Zes gemeenten in 'de Bouwhoek' in Noord-Friesland voldoen aan die eis van onderlinge samenhang, terwijl ze ook onderling voldoende variatie vertonen om de dynamiek van het emigratieproces uit te diepen. Dit Noordfries gebied wordt bewoond door één etnische groep met een eigen taal en een vergelijkbare agrarische achtergrond. Sociale mobiliteit door emigratie kan hier goed in kaart gebracht worden. De periode is ook trefzeker gekozen, niet alleen omdat er over het begin van de emigratie naar Amerika (1835-1880) al veel bekend is, maar ook omdat in dit tijdsbestek de overgang van landbouw naar industrie plaatsvond en de gevolgen van een internationale arbeidsmarkt zich in Nederland lieten gelden.

Tegen het eind van de eeuw werd de economie in de Bouwhoek steeds eenzijdiger en kwetsbaarder, waardoor de landbouwcrisis veel ingrijpender was en de bedeling fors toe nam. Dankzij goedkoper wordend vervoer, een constante stroom van informatie over Amerika en een hecht Fries immigratienetwerk werd de drempel om te emigreren steeds lager. In sommige onderzochte Noordfriesse gemeentes verliet in een periode van dertig jaar meer dan een kwart van de bevolking het vaderland. Deze Friezen ondergingen slechts beperkt de invloed van de internationale arbeidsmarkt, ze zetten voornamelijk hun broodwinning voort in dezelfde sectoren als waarin ze in het moederland werkzaam waren. Dit was een gevolg van het hoge aandeel van gezinsmigratie dat de Friezen (en de Nederlanders in het algemeen) kenmerkte.

Galema keek zowel naar kolonisten afkomstig van het platteland als naar stedelijke kolonisten en reconstrueerde dat emigranten die in de primaire sector werkzaam waren een behoorlijke toename in hun vermogen wisten te verwerven. Soms kwam een gemeenschap van Friezen min of meer toevallig tot stand doordat een Amerikaanse grootgrondbezitter Fries stamboekvee bestelde, dat door Friezen werd afgeleverd, die vervolgens besloten zich in het gebied te vestigen. Dit verklaart een verrassende Friese nederzetting in Whitinsville, Massachusetts. Overigens verliep de vestiging in het westen van de Verenigde Staten meestal anders en moeilijker.

In het laatste hoofdstuk wordt de ondertitel, de geestelijke bagage van de Friezen, uitgepakt. Zoals bij de andere Nederlandse immigranten speelden familie en kerk de hoofdrol in het vasthouden van de eigen identiteit. Het is een beetje vreemd om in dit hoofdstuk een speciaal onderdeel gewijd te zien aan vrouwen, omdat niet duidelijk is dat het hier om specifiek Friese verschijnselen gaat. Alleen het gesproken Fries bleef nog tot de derde generatie bestaan. Politiek hielden de Friezen zich afzijdig, zelfs van hun radicale socialistische ideeën liet de welvaart weinig over.

Het is de verdienste van dit boek dat het laat zien dat emigratie is ingebed in de levenswijze van de potentiële landverhuizer. In die zin relateert dit onderzoek verwachtingen die onze eigen samenleving aan emigranten oplegt. Galema's combinatie van generaliseerbare gegevens en unieke egodocumenten draagt bij aan een gevarieerd beeld van een redelijk homogene groep.

Het overtuigende pleidooi voor onderzoek op regionaal niveau wordt niet altijd door de auteur zelf gevolgd. De auteur is bijvoorbeeld zelf niet consequent in het vergelijken van de situatie op de kleigronden in Friesland, Groningen en Zeeland. Zo komt op bladzijde 22 plotseling Overijssel als vergelijkingspartner tevoorschijn. Juist Galema's betoog voor een